

OSMANLI İSTANBUL'UNDA ÇOCUKLUK, ÇOCUK EVLİLİKLERİ VE CİNSELLİK YAŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (19. YÜZYILIN BAŞLARINDAN İMPARATORLUĞUN SONUNA)* CİNSEL İLİŞKİYE UYGUNDUR LAKİN KENDİ ADINA KONUŞAMAZ!

YAHYA ARAZ

İslam-Osmanlı hukuku kız çocuklarının evlenmelerini ve fiziksel olgunluğa bağlı olarak buluğa erişmeden cinsel ilişkiye girmelerini kabul edilebilir buluyordu. Ne var ki aynı hukuk, evlilik yaşamının tüm sorumluluklarını yüklenmesi beklenen bu kız çocuklarının kendi adlarına konuşup karar almasını uygun görmüyordu. Bu kız çocukları eşleriyle yaşadıkları ve mahkemelere taşınan sorunlarda ebeveynleri tarafından temsil ediliyordu.

AYŞE YA DA ON ÜÇ YAŞINDA İSTANBULLU BİR KIZ ÇOCUĞU!

Eskici Süleyman'dan olma, Fatma'dan doğma İstanbullu Ayşe,

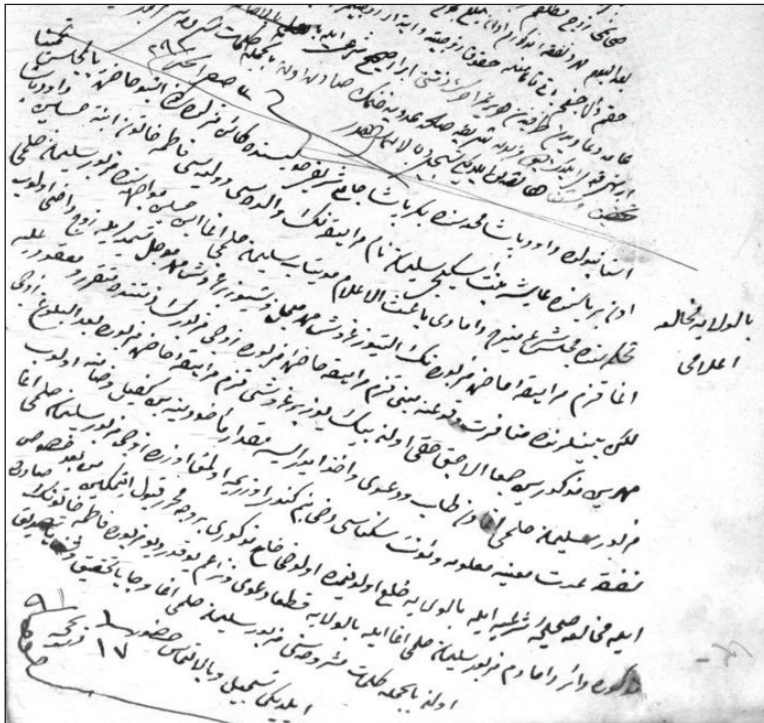
1875 tarihinde henüz on bir yaşında iken kocasından boşandı. Kocasını Müytâb Süleyman Hilmi Ağa adında orta halli bir esnaftı. Evlenmişlerdi ancak evlilikleri arzu ettikleri şekilde

devam etmemişti. Birlikte yaşama- larının zemini kaybolmuş, kayıtların diliyle, aralarında "munâferet vukû" bulmuştu. Boşandıklarını 25 Ocak 1875 tarihinde İstanbul Davudpaşa Mahkemesi'ne gelerek ilan ettiler. Kayıtlara çok az giren Ayşe gibi kız çocuklarının izlerini umut ve sabırla takip etmeyi göze alanlar sürprizlerle karşılaşmaya hazır olmalıdır. Bu, Ayşe'nin mahkemeye sonuncu gelişi değildi. Süleyman Hilmi'den boşandıktan birkaç ay sonra bir ticarethanede kâtiplik yapan Mehmed Ali adında mütevacı bir İstanbulluya evlenecekti. Ancak talihsizlikler Ayşe'nin peşini bırakmıyordu. 4 Aralık 1875 tarihinde ikinci kocasından da boşanacaktı. Bu kez kayıtlara on üç yaşında bir kız çocuğu olarak geçirilmişti.¹

Ayşe gerçekten henüz bir çocuktu; mahkeme her iki boşanmasında da onu çocuk olarak tanımlayacaktı. Bir çocuk olarak kendi adına konuşma ve karar verme hakkı yoktu. Bu ne-

Eskici Süleyman'ın kızı Ayşe'nin ilk eşi Müytâb Süleyman Hilmi Ağa'dan boşanma kaydı.

DSŞ 137, s. 35, hkm. 4 (25 Ocak 1875)

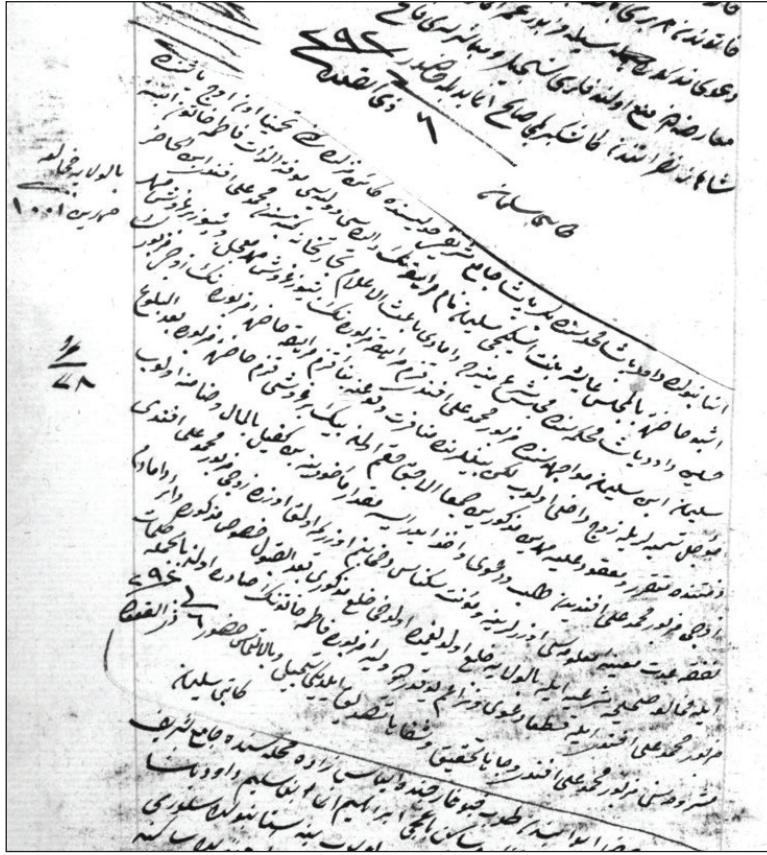

denle, en azından hukuki olarak, evleneceği kişilere ve her iki evliliğinin arkasından gerçekleşen boşanmalara karar veren kendisi değildi. Annesi, babasının yokluğunda, velisi sıfatıyla onun adına konuşuyor ve karar veriyordu. Ayşe, her iki boşanmanın ilan edildiği mahkeme oturumlarında hazır bulunmuş ancak kocalarının ve mahkemenin muhatap aldığı kendisi değil annesi olmuştu. Konuşmamış, anlaşıldığı kadariyle kimse ona bir şey sormamıştı.

Ayşe'nin evlilikleri son dönem Osmanlı toplumunda çocuk evlilikleri, çocukluğun sınırları, çocukluktan erişkinliğe geçiş ve cinsellik gibi konular etrafında yapılacak tartışmalar için verimli bir zemin sağlamaktadır. Ayşe gibi çocuk yaşlarda evlendirilen kız çocuklarının durumu hukuki ve toplumsal olarak nasıl görülüyor, hangi ölçütler üzerinden değerlendiriliyordu?

Bunun gibi soruları tartışmaya başlamadan önce, konuya çerçeve oluşturabilecek birkaç hususun üzerinde durmakta fayda vardır. Birincisi, çocuk evlilikleriyle ilgili vakaların kayıtlara nasıl ve ne ölçüde yansydıkları meselesidir. Konu üzerinde yapılacak araştırmalar için en önemli kaynak şüphesiz mahkeme kayıtlarıdır. Bununla birlikte, bu evliliklerin çok az bir kısmı kayıtlara yansımış olmalıdır. Bir evliliğin mahkemeye taşınması genellikle boşanma ya da evlilik sözleşmesiyle ilintili maddi meseleler etrafında ortaya çıkan sorunlar vesilesiyle gerçekleşiyordu.

"Mutlu" bir çocuk evliliğinin mahkeme kayıtlarına girmesi için herhangi bir gerekçe yoktu. Bu nedenle kız çocuklarının evlendirildiklerinde kaç yaşında olduklarını bilmek çoğunlukla mümkün değildir. Hukuk metinleri, çocuk evliliklerini ayrıntılı bir şekilde düzenlemiş olmakla birlikte toplumsal pratikler bağlamında yapılacak bir tartışma, evlilikleri yolunda gitmeyip velileri aracılığıyla boşanan kız çocuklarının nasıl tanımlandıkları ve boşanırken kaç yaşında oldukları gibi sınırlı veriler üzerinden yürütülmek zorundadır.

Eskici Süleyman'ın ikinci eşi Kâtip Mehmed Ali'den boşanma kaydı.

DŞS 138, s. 12, hkm. 38 (4 Aralık 1875)

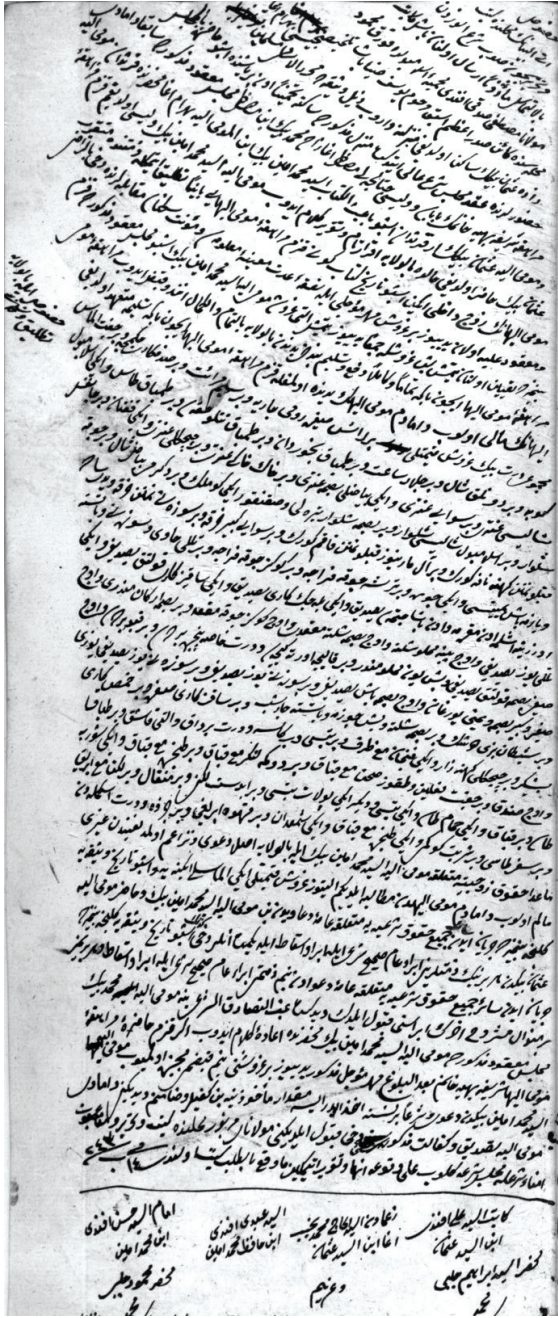
İkinci husus, çocuk evlilikleriyle toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki meselesidir. 19. yüzyılın başlarından imparatorluğun sonuna değin İstanbul'da mahkeme kayıtlarına yansıyan ve çocuk evliliği olarak tanımlanabilecek evliliklerin neredeyse tümü, buluşa erişmediği için çocuk kabul edilen kız çocukları ile isimle-

rinin sonunda efendi, ağa, bey, beşe gibi toplumsal statülerini belirten unvanları taşıyan iş gücü sahibi yetişkin erkekler arasında yapılmıştır. Evlendirilen kız çocuklarının büyük bir kısmı, Ayşe'nin her iki evliliğinde olduğu gibi, eşiyile birlikte yaşıyor ve cinsel ilişki dâhil evlilik yaşamının sorumluluklarını, hukuki olarak olup

Küçük yaşta evlendirilen kız çocukları, mahkeme kayıtlarında da "çocuk" olarak anılıyordu.

Library of Congress koleksiyonu.

On bir yaşındaki Şerife Behiye Hanım'ın boşanma kaydı. Henüz buluğa erişmediği için boşanma işlemlerini velisi sıfatıyla babası yürütmüştür.

DŞS 85, v. 36a, hkm. 1
(31 Ocak 1828)

bitenler üzerinde söz hakkına sahip olmadan, yüklenmek zorunda kalıyordu. Osmanlı İstanbul'unda çocuk evlilikleri tanımlamasının anlattığı, önemli oranda yetişkin erkeklerle, hukuki olarak çocuk kabul edilen kızlar arasında yapılan evliliklerdi. İstanbul mahkemeleri ve toplumun kendisi bunun farkındaydı. Dönem boyunca evlendirilen ve henüz çocuk yaşlarda iken boşanan kızların, hassas durumları göz önünde bulundurularak, yaşının belirtilmesi ihmal edilmiyor ancak erkekler için bunun yapılmasına gerek duyulmuyordu.

Üçüncü nokta ise 19. yüzyılın başından imparatorluğun sonuna değin

kız çocuklarının evlendirilmesine yönelik algı ve pratiklerdeki devamlılığı ve dönüşümü takip etmenin ne ölçüde mümkün olduğu meselesidir. Osmanlılar I. Dünya Savaşı koşullarında hazırladıkları Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde, çocukluğun sınırlarını yeniden tanımlamaktan kaçınarak, evlilik yaşıyla ilgili düzenlemeler yapmaya neden ihtiyaç duydular? Bu sorunun cevaplandırılması kararnamenin çıkarılmasından önceki otuz-kırk yıl boyunca evlilik yaşı ve kız çocuklarının nasıl tanımlandığı üzerine yapılan tartışmaların takip edilmesini gerektirmektedir.

ÇOCUK EVLİLİĞİ NEDİR?

İstanbul mahkemelerinin kâtipleri kendi adlarına tasarrufta bulunan, konuşan, evlenen ya da boşanan 10'lu yaşlardaki kızların kayıtlarını tutmaya alışkındı. Cerrahpaşa civarında oturan İsmail kızı Emine, 23 Mayıs 1817 tarihinde Davudpaşa Mahkemesi'ne başvurup eşiyle anlaşamadığını, bu nedenle boşandıklarını belirttiğinde on üç yaşındaydı. Bu zor süreçte babası da kendisine eşlik ediyordu, telkinlerde bulunuyordu. Ancak konuşan ve sözü dinlenen Emine'nin kendisiydi.² Oysa on üç yaşında ikinci kocasından boşanan Aşşe adına karar veren ve konuşan annesiydi. Onları birbirinden ayırıp birisine kendi adına konuşma hakkını tanıırken öbürünü velisine bağımlı kılan, yaşlarından ziyade hukuki statüleriydi. Mahkeme, Aşşe'yi "muraħıka",³ Emine'yi ise "baliğa" olarak tanımlamıştı. Hukuki olarak Aşşe halen bir çocuktur, Aliye ise bir yetiştirilmiş ve artık kendi adına hareket edebiliyordu. İslam-Osmanlı hukukunda buluğa erişmek ya da baliğa sayılmak "rüyat-i dem-i hayz" ile yani ilk âdet kanının görülmesiyle mümkündür.

İslam-Osmanlı hukukunda insan yaşamının dokuz ile on beş yaşları arasındaki dönemi, çocukluktan yetişkinliğe geçişin çeşitli aşamalarının tamamlandığı ve nihayet yetişkinliğe geçildiği bir zaman dilimi olarak görülüyordu. Dokuz yaşında âdet görmeye başlayan bir kız çocuğu baliğa kabul edilirdi. Erkek çocuklar için bu-

luğa erişmenin alt yaş sınırı on ikiydi. Daha önce buluğa erişmemiş kız ve erkek çocuklar on beş yaşına geldiklerinde gelişimlerine bakılmaksızın buluğa erişmiş kabul edilirdi.⁴ Âdet görüp buluğa erişen bir kız rızası alınmadan evlendirilemezdi. Ayrıca Aliye'nin yaptığı gibi kendi adına tasarrufta bulunabilir, evlenebilir ya da kocasıyla anlaşıp boşanabilirdi. Toplumsal pratikler, önemli oranda hukuki sınırları yansıtacak şekilde, 19. yüzyılın başlarından imparatorluğun sonuna değin İstanbul'da kız çocuklarının, yaygın olarak, on üç-on dört yaşlarında buluğa eriştiklerine işaret etmektedir. Ancak buluğa erişmek bu yaşlardan önce ya da sonra da gerçekleşebiliyordu. Bolulu Mehmed kızı Hatice kendisini "ücret ile hizmet eder makulesinden" şeklinde tanımlayıp, ev içi hizmetlerde çalışmak üzere 7 Şubat 1804 tarihinde İstanbullu bir aileyle tanıştığında on iki yaşında baliğa bir kızdı.⁵ Mehmed kızı Vahide kocası Mehmed Sadık'tan "Aramızda hüsn-i muâşeretimiz yoktur" diyerek boşandığında on bir yaşındaydı. Mahkemede annesi de ona eşlik ediyordu ancak baliğa olduğu için kendisi konuşuyordu. Muhtemelen evlen(diril)diğinde bir çocuktur.⁶ İstanbul'da kız çocukları için buluğa yaşı nadiren on iki yaşın altına iniyordu. Hukuk dilinde ve toplumsal pratiklerde buluğa erişmiş dokuz-on beş yaşları arasındaki kızların evlilikleri "çocuk evliliği" olarak tanımlanmıyordu. Aynı yaşlarda olup evlendirilen ancak buluğa erişmemiş kız çocuklarının evlilikleri ise, kelimenin tam anlamıyla "çocuk evliliği"ydi.

Kız çocuklarının buluğa erişmeden evlendirilmesi hukukun ayrıntılı olarak düzenlediği bir alandı. Osmanlı hukuk metinleri konuyu tartışmış ve özellikle hassas konulara açıklık getirmeye çalışmıştır. Buluğa erişmediği için hukuki olarak çocuk kabul edilen, ancak buna rağmen evlendirilen bir kız çocuğunun cinsel yaşamı nasıl düzenlenecekti? Erkeğin, çocuk kabul edilen eşiyle cinsel ilişki kurma isteği (ve hakkı) hangi şartlar altında nasıl olacaktı? Bu soruların cevaplandırılması özellikle İstanbul'da gerçekleşen çocuk evliliklerinin

daha doğru bir zeminde tartışılabilmesi için önemlidir. Osmanlı Anadolu'sunda kız ve erkek çocuklarının küçük yaşlarda evlendirilmesi yaygın bir gelenektir. Bu evliliklerde kızlar ve erkekler genellikle birbirine yakın yaşlarda oluyor, cinsel ilişki dâhil evliliğin fiili olarak gerçekleşmesi için çocukların buluşa erişmesi bekleniyordu. Çocuklar buluşa eriştiğinde düğün yapılır ve evlilik fiili olarak gerçekleşirdi.⁷ Anadolu'daki pratiklerin aksine İstanbul'da gerçekleşen çocuk evliliklerinin büyük bir bölümünde taraflardan kız olanı çocuk, erkek ise yetişkindi. Kayıtlara yansıyan boşanma vakalarından anlaşıldığı kadariyle evlendirilen kız çocuklarının büyük bir kısmı buluşa erişmeden cinsel ilişkiyle tanışmış oluyordu. Boşanma kayıtları cinsel ilişkiyle ilgili ayrıntılara mutlaka yer veriyordu. Cinsel ilişki "duhûl" (girmek) kelimesiyle anlatılmaktaydı.⁸ Bu nasıl mümkün olabilirdi? İslam-Osmanlı hukukuna göre evlendirilen kız çocukları için cinsel ilişki, fiziksel olgunluğun gerçekleşmiş olmasına bağlı olarak, buluşu önceleyebilirdi. Cinsel ilişkinin zarar vermeyeceği düşünülen kız çocukları fiziksel olgunluğa erişmiş kabul edilirdi. "Cimâa mutika" tanımlaması henüz buluşa erişmemiş olsa dahi bir kız çocuğunun cinsel ilişki için yeterli fiziksel olgunluğa eriştiğini anlatıyordu. Fiziksel olgunluğa aileler, ihtilafli durumlarda mahkemeler karar vermekteydi.⁹

Kız çocuklarının cinsel ilişkiye girecek fiziksel olgunluktan yoksun olması "muhife" ve "mezhûle" gibi sözcüklerle anlatılırdı.¹⁰ Bu durumda olup evlendirilmiş kız çocukları fiziksel olgunluğa erişinceye değin eşlerinden uzak tutulmalı, eşleri de sabırlı olup onlara yaklaşmaktan ve cinsel birliktelikten sakınmalıydı. 18. yüzyılın ilk yarısında şeyhülislamlık yapan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin bir fetvasında, evlendirilmiş "mezhûle" bir kız çocuğunun kocası tarafından cinsel ilişkiye zorlanması neticesinde ölmesi konu edilmiştir. Böyle bir ilişki, fetvada "bu misüllü cimâ' oluna gelmiş değil iken" denilerek kınanmıştır.¹¹

İstanbulular, Abdullah Efendi'nin fetvasına konu olan ilişkiden uzak duruyordu. Bununla birlikte, toplumsal kesimlerin tümü kız çocuklarının evlendirilmesi ve buluşa erişmeden cinsel ilişkiyle tanışmasını yadırgamıyordu. Kız çocuklarının en erken hangi yaşlarda evlendirildiğini tespit etmek çok zordur. Ancak Ayşe gibi velileri aracılığıyla eşlerinden boşanan kız çocuklarının yaşları genellikle on iki ile on dört arasındaydı. Bu kayıtlardan İstanbuluların, 10-15 yaşları arasındaki kız çocuklarının evlendirilip cinsel ilişkiyle tanışmasını kabul edilebilir bulunduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

YETİŞKİNLERİN GÖLGESİNDE BİR EVLİLİK YAŞAMI

Kız çocuklarının evlilikleri yetişkinlerin gölgesinde gerçekleşiyor ve sona eriyordu. Evlendikten sonra

kendilerine yetişkin muamelesi yapılıyor, "hatun" ve "hanım" şeklinde anılmaya başlıyorlardı. Boşanan kız çocuklarının yarısına yakını mahkemede annesi tarafından temsil ediliyordu. Büyük bir ihtimalle yine anneleri tarafından evlendirilmişlerdi. Maddi yoksunluklar ve bir himayeye kavuşma isteği annelerin, babaların ve yardım eli uzatacak akrabaların yokluğunda, kızlarını bir önce evlendirme arzusunu canlı tutuyor olmalıydı. Ne var ki kızlarını evlendirenler arasında hali vakti yerinde olduğu anlaşılan anneler ve babalar da bulunmaktaydı. Kız çocuklarının erken yaşlarda ya da buluşa erişmeden evlendirilmesi ile maddi yoksunluklar arasında güçlü bir ilişki olduğunu düşünmek doğru değildir. Mesele, önemli oranda algılarla, çocukların ve çocukluktan yetişkinliğe geçişin nasıl ve hangi ölçütler üzerinden tanımlandığıyla ilgilidir. Şerife Behiye

27 Ocak 1843 ile 21 Ocak 1846 tarihleri arasında Davudpaşa Mahkemesi'ne yansıyan on bir-on beş yaşları arasındaki kızların/kadınların boşanma kayıtları.

Boşanan Kız Çocuklarının İsim ve Yaşları	Velileri	Kocaları
Fatma/11	Baba: Nakkaş Seyyid Hasan	Kafesçi Reşid Abdi
Zenciye Habibe/11	Anne: Zenciye Fatma	Samancı Kasım
Ayşe/12	Anne: Şerife Adile	Süleyman Ağa
Emine/12	Anne: Şerife Kamile	Ali Ağa bin Mehmed
Emine/12	Baba: Elhac Mehmed Ağa	Mehmed Tevfik Ağa
Emine/12	Baba: Hamallar Kethüdası Mehmed Emin	Seyyid İsmail
Hatice/12	Baba: Basmacı Hüseyin Ağa	Mehmed Salih
Fatma/13	Anne: Şerife Emine	Marpuççu Seyyid Mehmed Emin
Ayşe/13	Baba: İpçi Seyyid Mehmed Arif	Ahmet Çavuş Ağa
Habibe/14	Balığa	Rençper İbrahim
Aliye/14	Balığa	Yazıcı Mehmed Behçet Ağa
Ümmügülsüm/14	Anne: Fatma	Kâğıtçı Mehmed Ağa
Meryem/14	Baba: İğdeci Halil Ağa	Derviş Seyyid Ömer
Hamide/14	Anne: Şerife Hamide	İzmirli Hüseyin Ağa
Emine/14	Baba: Afyoncu Seyyid Abdullah	Eskici Seyyid Mehmed
Emine/14	Anne: Şerife Hatice	Berber Mehmed Memiş Ağa
Emine/14	Amca: Avcı Seyyid Ahmed Ağa	Harputlu Hasan Ağa
Hatice/15	Balığa	Simkeş Mehmed Salih Dede
Hatice/15	Balığa	Tabancacı Eyüp Ağa
Fatimetüzzehra/15	Anne: Şerife Ayşe	Mustafa Ağa
Hatice/15	Anne: Ayşe	Seyyid Osman Ağa

Bazı bulgular ailelerin, kız çocuklarının evlilikleri üzerinden ilişkilerini geliştirdiklerini ve ticari ortaklıklar kurduklarını göstermektedir. Evlilik yaşamının iyi gitmemesi büyük umutlarla kurulan ilişkilerin bozulmasına sebep oluyordu.

Çocukların evlendirilmesi, boşanmaları ve çocukluktan yetişkinliğe geçiş fetva mecmularında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Menteshâde Abdurrahim Efendi, Fetâvâ-yı Abdurrahim, c. 1, İstanbul: Daru't-Tibâât'ül-Ma'mûre, 1243(1827), s. 154

Hanım, 31 Ocak 1828 tarihinde babası aracılığıyla kocasından boşandığında on bir yaşındaydı. Hem babası hem kocası toplumsal olarak saygın bir konumdaydı. Babası Çatalcalı Mustafa Ağazâde Mehmed Bey, kocası ise birkaç yıl arayla iki kere sadrazamlık yapmış Yusuf Ziya Paşa'nın¹² "telhîsî"si Behram Ağazâde Osman Bey'in kardeşi Mehmed Emin Bey'di. Boşandığında kendisi gibi çocuk olan ve Yunan İsyanı'nın ürünü olduğu anlaşılan bir Rum cariyesi vardı.¹³

Henüz buluğa erişmemiş kız çocuklarının yetişkin erkeklerle evlendirilmesi toplumun sosyal ve ekonomik

katmanlarının tümü için kabul edilebilir bir pratikti. Erkeklerin yaşları, eğer çocuk değillerse kayıtlara geçirilmiyor, ancak meslek ve mensubiyetlerine dair ayrıntılara özenle yer veriliyordu. Bunların arasında esnaf olarak nitelendirilebilecek meslek sahibi orta halli İstanbullular çoğunluğu oluşturuyordu. Bunun yanında askerler, devlet memurları ve saray çevresinden kişiler de bu ilişkinin bir parçası olarak ortaya çıkabiliyordu.¹⁴

Bazı bulgular ailelerin, kız çocuklarının evlilikleri üzerinden ilişkilerini geliştirdiğini ve ticari ortaklıklar kurduklarını göstermektedir. Evlilik yaşamının iyi gitmemesi büyük umutlarla kurulan ilişkilerin bozulmasına sebep oluyordu. Eşler ya da aileler arasındaki ilişkilerin iyi gitmediğinin ilk ciddi belirtileri, kendini mehir etrafında ortaya çıkan tartışmalarda gösteriyordu. Mehir, evlilik sözleşmesinin vazgeçilmez bir parçası olup erkeğin evlendiği kıza/kadına yaptığı ya da yapmayı taahhüt ettiği bir ödemeydi. Evlenirken ödenen "mehr-i muaccel" (peşin mehir) ve boşanma ya da ölüm sebebiyle ödenen "mehr-i müeccel" (ertelenmiş mehir) olmak üzere iki türü vardı.¹⁵ İstanbullular, ifade ettiği anlamının aksine, "mehr-i muaccel" in ödenmesini aceleyle getirmek istemiyordu. "Mehr-i muaccel" in konuşulmaya başlanması eşler ve aileler arasındaki ilişkilerin onulmaz yaralar almış olduğunun belirtisiydi. Hikâyeleri takip edilebilen birçok kız çocuğunun önce "mehr-i muaccel" sorunu mahkemeye taşınıyor ardından boşandıkları duyuruluyordu. Velisi olduğu on dört yaşındaki kızı Emine adına hareket eden Ali Ağa, 16 Mart 1869'da mahkemeye başvurup kızının "mehr-i muaccel" ini damadı Hasan Tahsin Ağa'dan talep edecek, on beş gün sonra, 1 Nisan 1869'da, Emine ile Tahsin Ağa'nın boşandığı duyurulacaktı.¹⁶

Boşanmayla birlikte "mehr-i müeccel" de gündeme gelmekteydi. En yaygın boşanma türü "muhâlaa" idi. Buna göre kadınlar mehir ve nafaka haklarının, pazarlığa bağlı olarak, bir kısmından ya da tamamından vazgeçiyor, eşleri de onlarla boşanmayı kabul ediyordu. Boşanma işlemlerini yürüten veliler sorumluluğu üstlenerek boşanan kız çocuklarının mehir ve nafaka haklarından vazgeçiyordu. Kız tarafının "mehr-i müeccel" i ve nafakayı alarak gerçekleşen boşanmalarda, velilerden beklenen, aldıkları "mehr-i müeccel" i kızları için saklamalarıydı. İstanbullu veliler, kız çocukları adına aldıkları mehri, genellikle, saklamak yerine istedikleri gibi harcamayı tercih ediyordu. Çok az sayıda kız çocuğu buluğa eriştikten sonra ailesini karşısına almayı göze alarak konuyu açmaya cesaret edebiliyordu. Yeni buluğa erişmiş on dört yaşındaki Fatimetüzzehra, annesiyle yaşadığı mehir sorununu 28 Ekim 1834'te mahkemeye taşıyarak bu cesareti göstermişti. Anlattığına göre, sekiz ay önce Mütyâb Seyyid Mehmed Ağa'dan boşandığında henüz buluğa erişmemişti. Annesi, boşanma işlemlerini velisi sıfatıyla üstlenmiş, bu arada 200 kuruş olan "mehr-i müeccel" ini de almıştı. Buluğa eriştikten sonra mehrinin 25 kuruşu kendi isteğiyle harcanmıştı. Geriye kalan 175 kuruşu annesinden talep ediyordu. Annesi, 175 kuruşun 60 kuruşunu kızının, ne olduğu belirtilmeyen hastalığının tedavisi için harcadığını iddia edecek, ancak kanıt sunamadığı için 175 kuruşu Fatimetüzzehra'ya vermesi kararlaştırılacaktı.¹⁷

Boşanan kız çocuklarının evlilik yaşamı birkaç yılı aşmıyordu. Evlilik yaşamının yetişkinlere bağımlı ilk birkaç yılını boşanmadan geçirebilen kız çocukları yetişkinlerin daha az müdahale edebildiği ve eşlerinin

۱۵۴
 زيد هندی مهرتسه ايله تزوج ايندكده زيد وهند دن غیری ائتیق عمرو حاضر اولسه
 هغد مزبور صحیح اولوری * الجواب * اولماز
 بوسورنده زيد هندی وجه محرر اوژده نکاح فاسد ايله تزوج ايند صکدن صکره
 هنده اوج طلاق بوش اول ديسه زيد هندی حله سن تزوج ايتک جائز اولوری
 * الجواب * اولور
 زيد هند حرنی نکاح صحیح ايله تزوج ايندکن صکره زيد هندک اوژده جاریمدیره سی
 زینبی تزوج ایلسه عقد مزبور صحیح اولوری * الجواب * اولماز
 . نوع فی تزوج القاضی و تغیرنه
 بقصبه ده قاضی اولوب تزوج صفاره مأذون اولان زيد قاضی اول قصبه اهالیستدن
 اولوب اصلا کسنه سی اولیان هند صفیره کنوی بکره مهرتسه تزوج وانکاح
 ایدوب قبیل الدخول والخاله هندک صفیره بکر فوت اولسه حالا هند بکره وارنه
 اولوب حصه زوجه المغه قادره اولوری * الجواب * اولور
 اصلا کسنه سی اولیان هند حره صفیره بقصبه قاضی اولان بکر کندنک عبد
 مملوک بشره تزوج ایلسه نکاح مزبور صحیح اولوری * الجواب * اولماز
 هند صفیره نک ولی اقرب اولان زيد ضیت منقطه ايله غائب اولوب حکاتی معلوم اولماغه
 عمرو قاضی هندی مهرتسه ايله کنوی بکره تزوج وانکاح ایلسه بعد زمان زيد کلدکه
 هندی بکر دن تغیرق ایتدیرمکه قادر اولوری * الجواب * اولماز
 هند صفیره نک ولی اقرب اولان لایق خاله سی اوغلی عمرو حاضر وموجود اولوب
 ولی عضل دکل ایکن بشر قاضی هندی کنوی اولان بکره مهرتسه عموک اذن
 ورضاستن تزوج وانکاح ایدوب قبل ااذن هند صفیره فوت اولسه بکره هند وارث
 اولوری * الجواب * اولماز
 هند صفیره نک لایق عی زيد حاضر ایکن تزوج صفیره به مأذون اولان بکر قاضی
 ایچون ولایت انکاح وتزوج واریدر * الجواب * بوقدر
 هند صفیره نک ولی اقرب اتالی زینب حاضره ایکن زيد قاضی زینبک اذنتن هندی
 عمرو تزوج ایلسه عقد مزبور نافذ اولوری * الجواب * اولماز
 هند بکر بالغه نفسی عمروه تزوج ايندکده قاضی اذنی بولماسه عقد مزبور صحیح
 اولوری * الجواب * اولور
 هند صفیره نک ولی اقرب اولان عی عمرو حاضر ایکن قاضی ایچون ولایت انکاح
 واریدر * الجواب * بوقدر
 بقصبه اهالیستدن اولوب کسنه سی اولیان هند صفیره تزوج صفاره مأذون اولان
 بکر قاضی مهرتسه کنوی زيد تزوج ایلسه صحیح اولوری * الجواب * اولور
 هند بکر بالغه نفسی شهود محض لرند زیده تزوج وانکاح ایلد کده قاضی
 زیده سن عقده بدن اذن المالدک دیو هندی زیددن تغیرق ایتکه قادر اولوری
 * الجواب * اولماز
 زيد متوفاتک صفیره قزی هندی قسام اولان عمرو ولسی اذنتن بکره تزوج ایلسه
 عقد مزبور صحیح و نافذ اولوری * الجواب * اولماز
 بقصبه ده نسواندن کیره ز اولان اولیاری اذنلرله تغیرلری استد کلری کسنه به
 تزوج

**Şûrâ-yı Devlet
Mülkiye
Dâiresi'nin
Suriye Vilayeti
Meclis-i
Umûmisi'nin
mazbatası
hakkındaki
değerlendirmesi.**

BOA. BEO. Dosya nu.
3731. Gömlek
nu. 279760
(7 Nisan 1910)

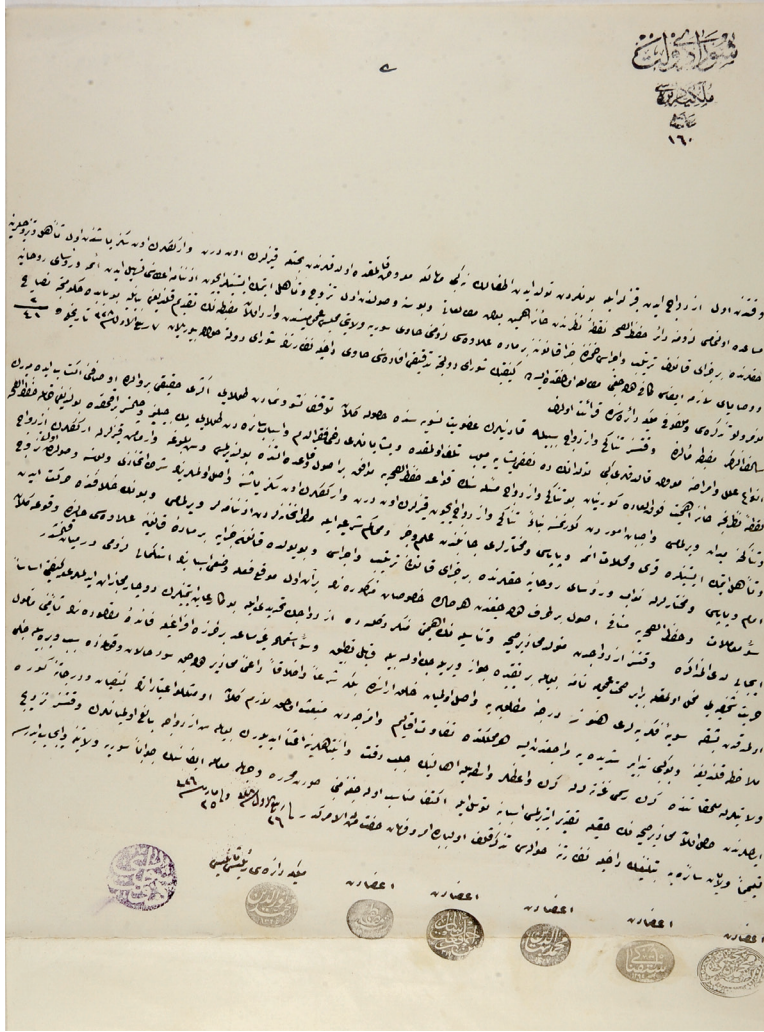
rilenler "gebeliği bir müddet tehir" etmeliydi.²⁴ Gelişmeyen vücutlar cinsel ilişkiyle daha da zayıflar, bu da çeşitli sakatlıklara, hamile kalınması durumunda düşüğe, anne ve çocuk ölümlerine yol açardı.²⁵ Müstakbel valideler, topluma karşı temel vazifeleri olan çocuk doğurma ve büyütme işini hakkıyla yerine getirmek için en

olmasını arzu ettiği üzere, 20 yaş civarında olduğunu tespit etmiştir. Erkekler için ise ortalama çok daha yüksek, 30 yaşına yakındı. 1885 nüfus sayımına göre İstanbul'da 10-14 yaşları arasındaki kızların yüzde 93,2'si; 1907 nüfus sayımına göre yüzde 91,2'si evlenmemişti. Buna göre, 10-14 yaşları arasındaki kızların evli olanlarının

çocukluktan yetişkinliğe geçiş, kız çocuklarının eğitimi, kadın ve aile konusundaki algı ve pratikleri yeniden şekillendiren bir dönüşüm geçirdiği açıktır. Batı'dan gelen fikirlerin ve yapılan çevirilerin, değişen devlet politikalarının ve "yayın patlaması"nın²⁷ yaşandığı bir dönemde yazılanların bu dönüşümün yaşanmasında önemli bir etkisi bulunmaktaydı. Konu, devletin de ilgi alanına girecekti. Suriye Vilayeti Meclis-i Umûmisi tarafından 1910 yılı başlarında İstanbul'a gönderilen bir mazbatada kızların 14, erkeklerin 18 yaşından önce evlendirilmesinin engellenmesini sağlayacak düzenlemeler yapılması istenecekti. Mazbatada, ifade edilen yaşlardan önce evlenmenin ne kadar sakıncalı olduğu, dönemin yayınlarında dillendirilen gerekçeler tekrarlanarak anlatılıyordu. İstanbul'daki görevliler ve kurullar, evlilik yaşı için bir sınırlama getirilmesinin doğurabileceği tepkileri göğüslemenin zorluğunu da göz önünde bulundurarak, konuyu "hürriyet-i şahsiye"ye aykırı bulmuş, yasaklama yerine gazete ve vaazlar gibi araçlarla halkın "vakitsiz" evliliklerin sakıncaları konusunda bilgilendirilmesinin daha uygun olacağını savunmuştu.²⁸ Nihayet 1917'de çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile evlilik yaşı yeniden düzenlenecekti. Buna göre nikâh ehliyetine sahip olmak için erkeklerin 18, kızların 17 yaşını bitirmiş olması gerekiyordu. 18 yaşına ulaşmamış erkekler ile 17 yaşına ulaşmamış kızlar buluşa eriştiklerini iddia edip evlenmek için müracaat ederlerse hâkim durumlarına bakıp karar verecekti. Yalnız bu durumdaki kızların, velilerinin iznini almaları şarttı. Kanunname'nin gerekçesinde buluşa erişmenin evlenmek ve aile kurmak için yeterli olamayacağı, dönemin yaygın düşünceleri çerçevesinde açıklanmıştı.²⁹

SONUÇ

Evlilik yaşı, aile ve kadınlarla ilgili yayınlar, çeviriler, devlet politikaları ve tartışmalar toplumsal yaşamda kız çocuklarının (ya da 15 yaşında küçük kız çocuklarının) evlendirilmesi üzerinde nasıl bir etki yarattı? Bu soruya

uygun zamanda evlenmeliydi. Bu da 18-19 yaşlarında önce olmamalıydı.

Duben ve Behar'a göre evlilik yaşıyla ilgili olarak "ondokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı boyunca popüler basın, kitap ve dergilerde yer alan tavsiye ve tercihler hemen hemen bütünüyle dönemin demografik gerçeklerine ters düşüyordu. Bu konuda yazılanların çoğu İstanbul'da uygulamanın ve de genel kuralın onlu yaşlarda evlenmek olduğuna inanıyordu." İstanbul'a ait 1885 ve 1907 nüfus sayımlarından yola çıkan Duben ve Behar kızların evlilik yaşı ortalamasının, tam da aydınların

oranı yüzde 10'un altındaydı. Duben ve Behar, yazılanlar ile gerçekte olan arasındaki farkın "bilgi eksikliğinden" kaynaklandığını düşünmektedir. Yazarlara göre, "gerçeklere ilişkin bilgi eksikliği, dönemin insanların kötümser sonuçlara sürüklemişti. Erken evlilik konusunda aşırı ve şaşırtıcı örnekleri alıp bunu genelleştirme yoluna gitmişlerdi."²⁶

Evlilik yaşına değinenlerde gerçekten "bilgi eksikliği" mi vardı? Neden erken yaşlarda gerçekleşen evliliklerin yaygın olduğunu düşünüyorlardı? Bu soruların cevabını vermek kolay değildir. Dönemin çocuklar,

sayısal veriler üzerinden uzun cevaplar üretmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, 19. yüzyılın ilk üç çeyreğinde mahkeme kayıtlarına giren ve "sıradan" vakalar olarak görüldüğü anlaşılan 15 yaşından küçük kız çocuklarıyla ilgili boşanmaların yüzyılın sonlarına doğru kayıtlardan kaybolup istisnaileştiği belirtilmelidir.³⁰ Bu veri, eğer boşanmalarda bir azalmaya işaret etmiyorsa, kız çocuklarının evlendirilmesinde sayısal bir gerileme olduğu şeklinde anlaşılmalıdır.³¹ Bundan da önemli olan, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, kız çocuklarının evlendirilmesiyle ilgili daha önceleri var olan toplumsal mutabakatın kaybolmuş olmasıdır. Kız çocuklarının evlendirilmesi "sıradan" olmaktan çıkacak, yadırganan bir pratiğe dönüşecektir. Kadın olmak için biraz daha beklemenin sakıncası yoktu; aksine bu birçok açıdan yarar-

lıydı. 13-14 yaşlarındaki kızların olması gereken yer artıkmekteydi.³²

Evlilik yaşını tartışanlar 12-13 yaşlarındaki (kız) çocuklarının cinsel arzularındaki uyanmayı doğal karşılıyordu. Yeni olan bunun artık evlenmek, aile kurmak ve toplumun geleceği olarak görülen çocuk yapmak ve bakmak için yeterli görülmemesiydi. Cinsel arzular uyanabilirdi fakat bu durum cinsel ilişki için ve en önemlisi çocuk yapmak için yeterli fiziksel olgunluğa erişildiği anlamına gelmiyordu. Bu dönemde kız çocuklarının evlenmek için sahip olması gerektiği düşünülen fiziksel olgunluk algısı dönüşecek, buluş sonrasında ötelenecektir.³³ Fiziksel olgunluk, evlenecek kızların hamile kalması ve çocuğun sağlıklı bir şekilde doğmasıyla birlikte düşünülmeğe başlanacaktır. Buna toplumsal olgunluğun tamamlanması

ve sorumluluk duygusunun gelişmesi eklenecek; evlilik, ailelerin "basit" bir meselesi olmaktan çıkıp üzerinde ihtimamla durulması gereken toplumsal bir meseleye dönüşecektir.

Son olarak yayınlar, tartışmalar ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi gibi düzenlemeler çocukluğun sınırlarının fiili olarak genişlemesine önemli katkılar sağlayacaktır. İslam hukukunun çocukluktan yetişkinliğe geçiş için öngördüğü sınırlara dokunulmamıştır. Ancak yapılanlarla, insan yaşamının 15 ile 20 yaşları arasındaki dönemi, daha önceleri 15 yaşını aşamayan çocukluğa açılacak ve onun bir parçası olarak görülmeye başlanacaktır. Bir başka deyişle yeni düzenlemelerle çocukluk büyüyor, yetişkinlik geri çekiliyordu!³⁴

YAHYA ARAZ
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- * Makale konu üzerinde devam etmekte olan daha kapsamlı bir çalışmanın parçasıdır.
- 1 Davudpaşa Şer'iyye Sicilleri (DŞS) 137, sayfa (s.) 35, hüküm (hkm.) 4; DŞS 138, s. 12, hkm. 38. Ayşe gibi 15 yaşına varmadan iki kere evlendirilip boşanan Hatice adındaki kız çocuğu için bkz. DŞS 82, varak (v.) 24b, hkm. 6; DŞS 84, v. 49a, hkm. 3. Kız çocuklarının yaşı, mahkeme kayıtlarına genellikle "tahminen" ya da "takriben" ibaresi düşülerek geçiriliyordu. Bu nedenle kız çocuklarının, kayıtlara geçirilen yaşlarından biraz daha büyük ya da küçük olma ihtimali bulunmaktadır.
- 2 DŞS 66, v. 31a, hkm. 1.
- 3 "Murahik/a" kelimesi çocukluk döneminin bulugdan önceki son aşamasını anlatmak için kullanılıyordu. Kayıtlarda "sagire-i murahika" şeklinde geçebiliyordu.
- 4 Ahmed Cevedet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. İstanbul: Matbaa-i Amire, madde 985-989, s. 319-320; Ayrıca bkz: Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), s. 87-98.
- 5 DŞS 43, v. 10b, hkm. 4.
- 6 DŞS 66, v. 33b, hkm. 5 (1 Haziran 1817).
- 7 Bkz. Abdullah Saydam, "19. Yüzyılda Ailelerin Erken Yaşta Çocuk Evlendirme Geleneği Beşikite Nikâh, Oyun Çağında Düğün", *Tarih ve Toplum* 206 (Şubat 2001): 31-38. Bu bağlamda İstanbul'daki pratikleri değerlendiren ve farklı örneklerle karşılaştıran bir çalışma için bkz. Alan Duben ve Cem Behar, İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 81-100, 135-161.
- 8 Evlilik yaşamında cinsel ilişkinin varlığı ya da yokluğu mehir ve nafakanın nasıl kullanılacağına belirliyordu. Bkz. Colin Imber, Şeriatın Kanununa *Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, çev. Murteza Bedir (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), s. 184-193. Yahya Araz, "17. ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Kadın/Women 2000* 13/2 (2012): 101-125; Mahmoud Yazbak, "Minor Marriages and Khıyâr al-Bulûğ in Ottoman Palestine: A Note on Women's Strategies in a Patriarchal Society", *Islamic Law and Society* 9/3 (2002): 386-409.
- 10 Mentezâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, c. 1, İstanbul: Daru't-Tibâat'ül-

- Ma'mûre, 1243 (1827), s. 295.
- 11 Araz, agm., s. 104.
- 12 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* 5. yay. haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 1701-1702.
- 13 DŞS 85, v. 36a, hkm. 1.
- 14 Sadece birkaç örnek için bkz. DŞS 84, v. 65b, hkm. 3 (13 Temmuz 1827); DŞS 84, v. 75b, hkm. 6 (7 Ağustos 1827); DŞS 88b, v. 13b, hkm. 5 (22 Kasım 1830); DŞS 107, v. 54a, hkm. 1 (25 Nisan 1843); DŞS 116, v. 20a, hkm. 1 (2 Eylül 1850); DŞS 116, v. 28b, hkm. 5 (6 Ekim 1850); DŞS 134b, v. 38b, hkm. 4 (24 Ağustos 1871).
- 15 Imber, *age*, s. 184-193.
- 16 DŞS 133b, v. 37b, hkm. 6; DŞS 133b, v. 39b, hkm. 5.
- 17 DŞS 94b, v. 9b, hkm. 8. Boşanma kaydı için DŞS 92, v. 43a, hkm. 1 (27 Mart 1834).
- 18 DŞS 108, v. 51b, hkm. 4 (17 Mart 1844); DŞS 108b, v. 24a, hkm. 4 (14 Mart 1844).
- 19 Konuyla ilgili fetvalardan birkaç tanesi için bkz. *Ceride-i İlmîyye*, aded 3, Gurre-i Ramazan 1332 (24 Temmuz 1914), s. 105-106; *Ceride-i İlmîyye*, aded 4, Gurre-i Şevval 1332 (23 Ağustos 1914), s. 161.
- 20 "-Musabaka-Kızlarımızı kaç yaşında gelin etmeliğimiz münâsıptır?", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nu. 87, s. 8, 13 Cemaziyelahir 1314 (19 Kasım 1896).
- 21 Duben ve Behar, *age*, s. 148.
- 22 Gülhan Erkaya Balsoy, *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı Geç Osmanlı Doşum Politikaları* (İstanbul: Can Yayınları, 2015), s. 154-160.
- 23 A. M., "İzdivâc", *İzdivâc*, sy. 1, 6 Haziran 1334 (6 Haziran 1918), s. 2.
- 24 Besim Ömer, *Fen ve İzdivâc*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1340-1344 (1924-1928), s. 16-17.
- 25 Mustafa Safi, *Saadet-i İzdivâc*. İstanbul: Asır Matbaası, 1323-1325 (?), s. 54-57.
- 26 Duben ve Behar, *age*, s. 136, 144-161.
- 27 İmparatorluğun son dönemlerinde yapılan yayınların, fikirlerin şekillenmesi üzerindeki etkisine dair Schick'in şu görüşü çok önemlidir: "Matbuat kapitalizmi, cinsel ilişkiler dâhil kadın-erkek ilişkilerine dair yeni fikirlerin yaygınlaşması ve topluma nüfus etmesinde merkezi bir 'iletken' rolü oynamış, yeni modeller ve normların yaratılmasına hizmet ederek uzun dönemde, kademelî ve dolaylı olarak toplumsal cinsiyeti değiştirici bir işlev görmüştür. Çünkü yayıncılık nasıl yeni fikirlerden besleniyorsa, o yeni fikirlerin

- yaygınlaşmasına ve daha önce mümkün olmayan biçimlerde ve kapsamda geniş kitleleri etkilemesine de fırsat tanır." İrvin Cemil Schick, *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak İslâm. Cinsiyet ve Kültür Üzerine* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 219.
- 28 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, Dosya nu. 3731, Gömlek nu. 279760 (7 Nisan 1910); BOA, DH.MUL, Dosya nu. 75, Gömlek nu. 59 (10 Nisan 1910).
- 29 M. Âkif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985), s. 245-246, 269-270.
- 30 Bu veri İstanbul Davudpaşa, Üsküdar, Ahi Çelebi, Mahmudpaşa ve Bab mahkemelerine ait kayıtların 19. yüzyılın başından imparatorluğun sonuna değin belli zaman aralıklarıyla seriler halinde taranmasına dayanmaktadır.
- 31 Osmanlı ailesi, kadını ve gündelik yaşamı üzerine önemli eserler üretmiş olan Lucy Garnett, *Home Life in Turkey* (New York: The Macmillan Company, 1907) adı eserinde, 20. yüzyılın başında, şu gözlemlerini paylaşmıştır: "Daha önce onsekiz yaşındaki erkekler oniki-onbeş yaşları arasındaki kızlarla evleniyorlardı; fakat bugünlerde bu kadar genç çiftlere nadiren rastlanıyor." Aktaran Duben ve Behar, *age*, s. 83.
- 32 "Kızlarımızın Zaman-ı Tahsilî", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nu. 4, s. 1-2, 23 Rebiyülevvel 1313 (13 Eylül 1895).
- 33 Besim Ömer, *Sihhatnümâ-yı İzdivâc*. İstanbul: Şirket-i Mertebeye Matbaası, 1303, s. 22-23; Tosun Paşazâde Mehmed Sedad, *Çocuk Yetiştirmek Sanatı* (İstanbul: İtimâd Kütübhânesi, 1331), s. 7. 1918'de Anadolu köylerinde evlilikler üzerine yapılan bir "alan" araştırmasında, sonuçlar paylaşmadan önce, şu değerlendirmeye yer verilmiştir: "Elde edilen neticeyi yazmadan evvel buluş yaşıyla tevhül çağının aynı şeyler olmadığını tekrar etmek isterim." M.C., "Anadolu'da", *Vakit*, nu. 205, s. 1, 3 Şaban 1336 (14 Mayıs 1918).
- 34 Konuyu farklı bir bağlamda ele alan bir değerlendirme için bkz. Kent F. Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire Microcosms of Modernity* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014), s. 166-190. Elbette çocuklar ve çocuklukla ilgili algı ve pratiklerin dönüşümünü devamlılıklarla birlikte düşünmekte fayda vardır.